دوفصلنامه علمی ـ تخصصی جستارهایی در فقه پزشکی
سال نهم/ شماره ۱۲/ پاییز و زمستان ۱۴۰۵

Two quaterly scientific- specified Journal of Medical Jurisprudence
Year 9 No.12, Autumn & Winter 2026

تفاوت مزاجی زوجین در ازدواج موفق از منظرآیات و روایات با رویکردی بر فقه امامیه

□ سید جواد خاتمی *
□ اسرین زارعی **

چکیده

در عالم طبیعت چهار نوع مزاج وجود دارد و هر فردی دارای مزاج خاصی است که مزاج و طبیعت بر ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری فرد موثر بوده و شخصیت را شکل می‌دهد. طبیعت و مزاج با توجه به تاثیرات بر صفات اخلاقی و رفتاری نقش مهمی در جنبه‌های گوناگون زندگی از جمله ازدواج و زندگی مشترک ایفا می‌کند و می‌تواند زندگی مشترک را تحت تاثیر قرار دهد؛ علی الخصوص اگر زوجین دارای دو مزاج متفاوت باشند؛ اما بسیاری از زوجین از نقش و تاثیر مزاج و طبع در زندگی اگاه نیستند و همین امر ممکن است سبب بروز مشکلات عدیده شود، لذا بررسی تفاوت مزاجی زوجین در موفقیت ازدواج لازم و ضروری است، از این رو ضرورت ایجاب کرده است تا با جمع‌آوری کتابخانه‌ای اطلاعات و پردازش توصیفی تحلیلی آن، به سوال پژوهش که تفاوت مزاجی زوجین در ازدواج موفق از منظر آیات وروایات با رویکردی بر فقه امامیه چیست؟ پرداخته شده است. پژوهشگر با انجام این پژوهش دریافت که از منظر فقهی قاعده لاضرر، عسر و حرج و تسلیط در بحث مزاجی زوجین دخیل است و مزاج زوجین علاوه بر تاثیر بر اخلاق، روحیات و میزان میل جنسی، بر نفقه، تمکین و مسائلی از این قبیل اثرگذار است.

کلیدواژه‌ها: ازدواج، مزاج، مزاج‌شناسی.

---

* دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه حکیم سبزواری (mailto:s.khatami@hsu.ac.ir).
** دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه حکیم سبزواری (نویسنده مسئول).

مقدمه

مزاج و مزاج شناسی جهت شناخت ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری در زندگی نقش مهمی را دارد. مزاج و طبع فرد رفتار و اعمال اورا تعیین می‌کند. مزاج و طبع در واقع ترکیب چند عنصر در بدن انسان است که حاصل این ترکیبات، ایجاد یک ترکیب شیمیایی در قالب چهار طبع بلغم، سودا، صفرا ودم می‌باشد که هریک ازاخلاط چهارگانه دارای ویژگی‌های خاص خود بوده و با ایجاد یک طبع و خلط در بدن، تمام بدن را تحت تاثیر قرار گرفته و فرد خصوصیات اخلاقی و رفتاری خاصی می‌یابد که در زندگی و در برخورد با دیگران رفتار و اخلاق او تجلی یافته و بروز پیدا می‌کند. با تشکیل خانوده و ازدواج ، اخلاق و رفتار فرد که ناشی از مزاج و طبع اوست نقش مهمی یافته و موفقیت یا عدم موفقیت در ازدواج را برای او رقم می‌زند. زوجینی که دارای مزاج متفاوت‌اند به دلیل داشتن ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری متفاوت می‌توانند موفقیت در زندگی مشترک را رقم زنند، لذا بررسی تفاوت مزاجی زوجین در ازدواج موفق بر اساس ایات و روایات ضرورت یافته است و نبود پژوهش جامع در این باره اهمیت پرداختن به موضوع را دو چندان کرده است؛ اگر چه آثار مشابهی در این زمینه وجود دارد که می‌تواند مبنای تحقیق قرار گیرد از جمله :

۱- علی بنی سعید کتابی را با عنوان « کاربردهای مزاج شناسی در ازدواج زناشویی» نوشته‌اند. در این کتاب تنها مزاج‌های چهار گانه و تاثیر آن بر روابط زناشویی مورد بررسی قرار گرفته است و به سایر ابعاد و زوایا از جمله تفاوت مزاجی در ازدواج موفق و مبحث فقهی حاصل از موضوع پرداخته نشده است.

۲- علیرضا قاسمی کتابی را با عنوان مزاج شناسی در انتشارات نظری به چاپ رسانده اند. در این کتاب انواع مزاج و ویژگی‌های اخلاقی هریک مورد بررسی قرار می‌گیرد اما به تاثیر و تفاوت مزاج در ازدواج موفق اشاره -ی نشده که وجه تمایز با این مقاله در بررسی تفاوت مزاجی زوجین در ازدواج موفق است.

۳- ناصر حسین بر کتابی را با عنوان «موفقیت در زندگی(شغل، ازدواج، تحصیل، پیشگیری و تشخیص و درمان بیماری‌ها) با مزاج ها» در انتشارت کتاب بلوچ در سال ۱۳۹۹

به چاپ رسانده است. در این کتاب به چگونگی کسب موفقیت در ابعاد مختلف از طریق مزاج پرداخته شده و به تفاوت مزاجی موثر در ازدواج موفق اشاره نداشته است که وجه تمایز با مقاله حاضر است.

چنانچه که ملاحظه شد در هیچ‌یک از آثار نامبرده و سایر آثار موجود، به موضوع تفاوت مزاجی زوجین در ازدواج موفق پرداخته نشده است، از این رو پژوهش حاضر اثری متمایز به شمار می‌آید و پژوهشگر با هدف شناخت مبانی و قواعد فقهی مزاج‌ها واگاهی از حالات روانی امزجه و شناخت تفاوت مزاجی زوجین در میزان موفقیت، به سوال اصلی پژوهش پرداخته است.

۱.مفهوم شناسی

برای فراگیری هر مطلب، آشنایی با مفاهیم ابتدایی آن لازم است، لذا در ابتدای این پژوهش و برای پیشبرد مطلب، ابتدا به تعریف لغوی و اصطلاحی واژگان اساسی پژوهش پرداخته شده است:

۱-۱. تفاوت

تفاوت در لغت به معنی دور شدن، اختلاف و فرق میان دو شی است. واژه «تفاوت» از ماده «فوت» به معنای دور شدن امری از انسان است؛ به‌طوری که دستیابی به آن غیر ممکن و سخت باشد. تفاوت از مصدر باب «تفاعل» از ماده «فوت» است.(دهخدا، ۱۳۷۷ش، ذیل واژه تفاوت؛ عمید، ۱۳۶۳ش، ص۳۲۴)

تفاوت در اصطلاح به معنای اختلاف دو امر در صفات و خصوصیات است، گویا دو امر و شی از یکدیگر دور بوده و خصوصیات هیچ یک در دیگری نباشد.(راغب اصفهانی، ۱۴۱۲،ج ۱،ص۶۴۶)

۱-۲. مزاج

مزاج در لغت به معنی در امیخین یک ماده با شی دیگر است. در لسان العرب مزاج الشراب را

مخلوط شدن شراب با ماده دیگر می‌داند (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج۲، ص ۳۶۶). در المفردات امتزاج و مزج را اختلاط و مخلوط شدن می‌داند (راغب اصفهانی ، ۱۴۱۲ ،ج۱،ص۷۶۶؛ خلطه، والمِزَاجُ: ما یمزج به. خلطه، والمِزَاجُ: ما یمزج به). در قران کریم نیز واژه مزاج در چندین مورد به کار برده شده است. به طور مثال در ایه ۵ سوره نساء خداوند متعال می‌فرماید:« کانَ مِزاجُها کافُوراً » لذا مزاج به معنی مخلوط شدن و اختلاط با شی دیگر است.

در قانون طب ابن سینا در تعریف مزاج آمده است:« مزاج، کیفیتی است که در نتیجه کنش و واکنش بین کیفیت‌های متضاد عناصر؛ وآن هنگامی است که این واکنش متقابل به اندازة مقتضی متوقف گردد.(ابن سینا، بی تا، ج۱، ص۳۰۱)

شهید مطهری مزاج را حاصل ترکیب چند عنصر در بدن یک موجود زنده می داند که از ترکیب این چند عنصر یک ترکیب شیمیایی صورت می‌گیرد. در تعریف دقیق‌تر مزاج باید گفت که طبیعت از چهار عنصر مهم یعنی آب، خاک، آتش و هوا تشکیل شده است. از ترکیب نسبتی از این چهار عنصر مزاجی شکل می‌گیرد که به آن اخلاط یا طبع های چهار گانه گفته می‌شود. پس، ترکیب عناصر چهار گانه و شکل گیری مزاج دارای خصوصیاتی مثل درجه‌ای از حرارت و درجه‌ای از رطوبت و درجه‌ای از یبوست و امثال اینهاست، با یک اخلاطی یعنی میزان معینی از خون و میزان معینی از صفرا و میزان معینی از بلغم، و اگر این مزاج از بین برود و منعدم شود حیات از بین می‌رود و انسان می‌میرد(مطهری، ۱۳۷۲،ج۱،ص۴۷).

چهار مزاج اصلی وجود دارد که به مختصر به انها پرداخته شده است:۱- مزاج گرم و خشک که به ان مزاج صفراوی گفته می‌شود. ۲- مزاج گرم و تر که به ان مزاج دموی گفته می‌شود. ۳-مزاج سرد و خشک که به ان مزاج سودایی گفته می‌شود ۴- مزاج سرد و تر که به ان مزاج بلغمی گفته می‌شود .(مکارم شیرازی ، ۱۳۸۰، ج۸، ص۳۳۶)

البتّه این مزاج‌ها هنگامی که در حدّ اعتدال باشد لطمه‌ای به سلامت نمی‌زد و صاحبان آنها با تفاوت زیادی که با هم داشتند همگی دارای زندگی خوبی بودند؛ ولی اگر یکی از چهار تا (حرارت، برودت، رطوبت و یبوست) غلبه می‌کرد ناچار بودند برای باز گرداندن اعتدال مزاج به عوامل مخالف پناه برند؛ حرارت را با برودت فرونشانند و برودت را با عوامل حرارت تحریك

کنند و رطوبت را با یبوست بیامیزند و یبوست را با رطوبت تعدیل کنند.(همان)

۳-۱. معنای سردی و گرمی مزاج ها

سردی و گرمی موردنظر در علوم قدیم، سردی و گرمی ذاتی اشیاء است؛ هرچند به سردی و گرمی ظاهری هم اطلاق می‌شود؛ مثلاً وقتی گفته می‌شود دارچین گرم است، منظور این است که وقتی دارچین خورده می‌شود پس از تصرف بدن در آن، گرمای بدن بالا رفته و علائم گرمی مانند خارش، سوزش، التهاب و... ظاهر می‌شود؛ یا مثلاً وقتی گفته می‌شود ماست یا دوغ سرد است، یعنی پس از ورود به بدن و تأثیر و تأثر بدن در آن، سردی به بدن عارض می‌شود و علائم سردی (خواب وکسالت، ضعف و سستی و کندذهنی) آشکار می‌شود.(بحث تفصیلی مزاج و تطبیق آن با طب مدرن در پاورقی‌های ذخیره خوارزمشاهی، ج ۱، صص ۵۶-۹۲ آمده است.)

حال در این مثال‌ها فرق نمی‌کند دارچین داغ شده باشد یا نشده باشد. ماست اگر هم فرضاً داغ شود و سپس مصرف شود پس از هضم کبدی، سردی به بدن عارض می‌کند. مثلاً آب سرد است، آب جوش هم سرد است هرچند در ابتدا مقداری گرمی معده را بالا می‌برد.(میرزا آقایی، ۱۳۸۹، ص ۲۰)

گفته شد که همه‌چیز در عالم، مزاج دارد. مثلاً مزاج زنجبیل گرم و خشک است و برای بیماری‌هایی که ریشه در سردی دارند، تجویز می‌شود. کاهو و کتان سرد؛ طلا و پشم، گرم هستند. هل و آویشن خشک هستند و خرفه و هندوانه تر هستند.

۴-۱. ازدواج

ازدواج در لغت: به زوج، به‌معنای جفت، (در مقابل فرد) عبارت از دو چیز همراه و قرین است(ابن منظور، ۱۴۱۴، ج۲، ص ۲۹۱؛ الجوهری،۱۴۱۷، ج۱، ص۳۲۰)؛ چه مماثل باشند، مانند دو چشم و دو گوش، و چه متضاد؛مانند شب و روز. در مواردی واژه زوج در معنای فرد، به شرط داشتن قرین، به‌کار می‌رود.(طوسی ، ۱۴۰۰ق، ج۲،ص۳۱۷؛ مصطفوی، ۱۳۶۸ش، ج۴،ص۳۱۴).

ازدواج در اصطلاح، به معنی پیمان زناشویی است و بر اساس آن، برای مرد و زن نسبت به یکدیگر، تعهّداتی اخلاقی و حقوقی پدید می‌آید که سرپیچی (از بسیاری) از آن‌ها، عقوبت و کیفر را در پی خواهد داشت.(قائمی ، ۱۳۷۸ش، ص ۱۹-۲). ازدواج از مستحبّات مؤکّد است وروایاتی که در ترغیب ازدواج ومذمّت ترک آن وارد شده، آن قدر زیاد است که شمارش نمی‌شود.

۲. مبانی و چارچوب فقهی پژوهش

۲-۱ .منابع و ادله فقهی

این پژوهش بر چهار منبع اصلی فقهی استوار است:کتاب (آیات قرآن کریم)، سنت (روایات معصومین علیهم‌السلام)، عقل و اجماع فقها .در بحث از تأثیر مزاج بر حقوق زوجین، اصلی‌ترین منابع عبارت‌اند از:

الف: آیات مربوط به حقوق زوجین، به‌ویژه آیه ۱۹ سوره نساء«وَعَاشِرُوهُنّ بِالْمَعْرُوفِ»

ب: روایات باب نکاح در کتب اربعه و بحار الانوار.

ج: قواعد فقهی مانند قاعده لاضرر، قاعده عسر و حرج، قاعده تسلیط و قاعده اتلاف.

د: آراء فقهای امامیه در کتب شرایع الاسلام، جواهر الکلام و مسالک الافهام.

۲-۲. قواعد فقهی حاکم بر موضوع

الف: قاعده لاضرر

مشهورترین قاعده فقهی در این باب، قاعده لاضرر است که از حدیث نبوی «لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام» استخراج شده است. به موجب این قاعده، هر حکمی که موجب ضرر غیرمتعارف به مکلف شود، قابل رفع است.(انصاری، ۱۴۱۴، ص۱۱۵) در بحث مزاج و زوجیت، اگر اختلاف مزاجی شدید موجب ضرر روحی یا جسمی به یکی از زوجین شود — مانند آنکه تمکین به دلیل عدم تناسب مزاجی برای زوجه ضرر واقعی ایجاد کند — می‌توان به استناد این قاعده به تعدیل تکلیف قائل شد.

ب: قاعده عسر و حرج

به استناد آیه شریفه «مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ»(حج۷۸)، هر تکلیفی که موجب حرج و مشقت شدید شود از مکلف برداشته می‌شود. فقها این قاعده را در ابواب مختلف نکاح اعمال کرده‌اند؛ برای نمونه، صاحب جواهر در مسئله تمکین می‌فرماید«اذا کان التمکین موجباً للحرج الشدید، یسقط وجوبه» (نجفی،۱۴۰۴ص ۳۴۵). اختلاف مزاجی شدید که منجر به عسر و حرج در روابط زناشویی شود، می‌تواند موضوع اعمال این قاعده قرار گیرد.

ج: قاعده تسلیط

این قاعده که از «الناس مسلطون علی اموالهم»(عاملی، ۱۴۰۰ق، ج۱، ص۱۲۰) اخذ شده، در باب ازدواج به این معنا قابل اعمال است که هر یک از طرفین می‌توانند شروطی را در ضمن عقد نکاح قرار دهند که با مزاج و طبیعت آن‌ها تناسب دارد؛ مثلاً شرط مبتنی بر رعایت تناسب مزاجی در تعیین حق آمیزش. .فقها شروط ضمن عقد نکاح را در صورت مشروعیت نافذ دانسته‌اند .محقق حلی، شرایع الاسلام، کتاب النکاح.

۳. حالات روانی و رفتاری امزجه

۳-۱. ویژگی رفتاری مزاج گرم

حالات روانی و رفتاری نمایانگر مزاج آدمی است.(منابع این قسمت عبارتند از: قانون در طب، ج۱، ص ۱۶۰؛ مبادی الطب (شرح الموجز)، ص ۱۰۰-۱۰۱؛ رسائل اخوان الصفا، ج۱، ص ۲۹۹؛ التحفة الناصریة، ص ۱۴۹.) مثلاً غضب زیاد، بیتابی، آشفتگی، زرنگی، زودفهمی، اقدام، بی‌شرمی، خوش‌بینی، امیدواری، سنگدلی، چالاکی، خلق مردانه، تنبلی کم، تأثیرپذیری کم از هر چیز، سبک‌سری، جرئت، شتاب در امور و ناپایداری در تصمیم و زیاد صحبت کردن و سرعت و اتصال آن و قوت صدا و آشکار بودن آن، فرح و شادی، توأم بودن افعال با اضطراب و تشویش همه از علائم گرمی است.

اگر قلب گرم و بزرگ باشد، فرد شجاع و بخشنده و متهور در امور ترسناک، کم ثبات و کم

تانی در امور، باهوش و بی‌کینه می‌شود. فرد گرم‌مزاج، علائم گرم‌مزاجی را دارد؛ یعنی افعال و حرکات او از کیفیت گرمی ناشی می‌شود؛ مثلاً پرتحرک است، بانشاط است، فعال است، پرانرژی است، چالاک و سریع است، فعالیت زیاد دارد. سرعت انجام امور و سرعت راه رفتن دلیل حرارت هستند.(شهگلی ، ۱۳۹۳(ب)، ص۳۳)

خلاصه اینکه قوت و سرعت و کثرت حالات روانی و رفتاری دال بر گرم‌مزاجی‌اند؛ «قوت» حالات روانی و رفتاری مانند کسی که غضب شدید و قوی دارد. «سرعت» حالات روانی و رفتاری مانند اینکه به‌محض برخورد با یک مسئله که باب میلش نیست عصبانی می‌شود. «کثرت» حالات روانی و رفتاری مانند اینکه دفعات غضب او بیشتر باشد؛ یعنی قوت و سرعت و کثرت غضب دال بر گرم‌مزاجی است زیرا حرارت، اشتعال و حرکت را برمی‌انگیزاند و این سه از آثار حرکت است. (همان)

مزاج گرم، خواه دموی(گرم و تر) یا صفراوی(گرم و خشک)، از منظر فقهی دارای آثاری است که به مسئله حقوق و تکالیف زوجین مربوط می‌شود: سرعت و قوت در حرکات و افعال که بر مسئله تمکین و کیفیت آن تأثیر دارد؛ غضب سریع که مستقیماً با تکلیف (حسن معاشرت) مرتبط است؛ نشاط و انرژی بالا که در تحقق تکالیف مشترک زناشویی مؤثر است.فقهاً اهمیت این ویژگی‌ها در آنجاست که می‌تواند معیار متعارف در تعریف تمکین و معروف در حسن معاشرت را تحت تأثیر قرار دهد.

۲-۳. ویژگی رفتاری و اخلاقی مزاج سرد

حالات عکس آنچه که در مورد گرم مزاجان گفته شد دلیل بر سردی مزاج می‌باشد. کثرت حیا و وقار، ترسو و خجل بودن نشانه‌ی سردی مزاج است. سردمزاجی مغز، کندفهمی و دیرفهمی را بوجود می‌آورد. ترس که ضد شجاعت است دلیل سردمزاجی و ضعف و کوچکی قلب است.(ناصری ، ۱۳۹۵، ص۳۲)

فرد سردمزاج علائم سردی از او صادر می‌شود. سردی سکون می‌آورد، خمودی می‌آورد، سستی می‌آورد، این افراد کم‌انرژی، کند و بی‌حال هستند. برای انجام کارها مرتباً باید آن‌ها را حمایت کرد و به آن‌ها انرژی داد.(شهگلی ،۱۳۹۳(الف) ، ص۶۷)

سستی و ضعف حالات روانی و رفتاری و کندی و قلت آن‌ها (مانند تکلم آرام و تنبلی و کند فهمی) دال بر سردی مزاج است؛ زیرا سردی مانع افعال زیاد و سریع و قوی می‌شود؛ و سکون از جنس سردی است و همه این‌ها از جنس سکون‌اند. هرگاه ضعف و سستی و کندی در افعال دیده شود نشانه سردی مزاج است.(شهگلی، ۱۳۹۳(ب)، ص۳۸)

مزاج سرد، خواه بلغمی(سرد و تر) یا سوداوی(سرد و خشک)، از منظر فقهی نیز دارای آثار قابل توجهی است: کندی در حرکات و کم‌انرژی بودن که ممکن است با تکلیف تمکین در تعارض قرار گیرد و موضوع قاعده عسر و حرج واقع شود؛ آرامش و وقار که با بعضی از آموزه‌های اخلاق اسلامی همسو است؛ میل جنسی ضعیف‌تر که به‌طور مستقیم با حکم تمکین و نفقه ارتباط دارد.

۴) تفاوت مزاجی زوجین در ازدواج موفق

مزاج شناسی و شناخت مزاج همسر یکی از موضوعاتی است که تاثیر بسیار فراوانی در زندگی زناشویی خواهد داشت. فرد با شناخت مزاج همسر قادر است خود را با تمایلات وی تطبیق دهد، به طور مثال در مقابل رفتارهای ناشی از مزاج و طبع او، واکنش مناسب داشته باشد یا غذای مورد علاقه او را تهیه نموده یا مانع از خوردن خوراکی‌های مضر شود. فرد علاوه بر آگاهی از طبع همسر خود باید نسبت به طبع خویش نیز اگاه بوده و در زندگی زناشویی نکاتی را رعایت نماید یا حتی همسر اینده خود را بر اساس طبع و مزاجش انتخاب نماید. لذا در این پژوهش تفاوت مزاجی زوجین در موفقیت ازدواج مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۴-۱. تفاوت مزاجی و تاثیر آن در اخلاق طرفین

مزاج افراد یکی از عوامل موثر در موفقیت یا عدم موفقیت ازدواج است که باید در امر ازدواج مورد توجه قرار گیرد و در اخلاق و روحیات طرفین تاثیر دارد. اخلاق در فارسی معادل آن خوی است(بامداد، بی تا، ص ۱۴۹؛ رامپوری، ۱۳۸۸، ص۶۵) و در لغت عرب به معانی عادت، طبیعت، سجیت، دین، و مروت می‌آید.(صاحب بن عباد، ۱۴۱۴ق، ج۴،ص۱۹۴؛ ابن فارس، ۱۳۹۹ق، ج۲،ص۲۱۴) ودر اصطلاح حالت نفسانی ثابت است که موجب

می‌شود کارهای مناسب با آن حالت، بدون نیاز به فکر و دقت، به آسانی از انسان سر بزند.(جزایری، ۱۳۸۸ش، ص۵.)

در دین اسلام به رعایت خوش اخلاقی و اراستگی به فضیلت های اخلاقی توصیه شده است . همانطور که خداوند میفرماید «وَ عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ؛(نساء،۴) با همسران خود به شایستگی و نیکویی معاشرت نمایید.»

پیامبر اکرمﷺ نیز فرمودند:«خیرکم خیرکم لاهله و انا خیرکم لاهلی؛ بهترین شما کسی است که برای خانواده خود بهترین است و من بهترین افراد برای خانوده‌ام هستم» (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج۳، ص۵۵۵) . رفتار و اخلاق انسان تا حدودی به مزاج او بستگی دارد، لذا اگر مزاج زوجین همسان باشد؛ یعنی هردو سرد یا هردو گرم مزاج باشند در این صورت ویژگی اخلاقی مشابهی دارند و در زندگی می‌توانند موفقیت در ازدواج را رقم زنند .

با توجه به مطالب گفته شده در مورد امزجه مشخص است که برای خوشبخت شدن زوجین، ایجاد تفاهم بیشتر، ایجاد عشق و صمیمیت و تطابق جسمی و روحی باید زن و شوهر دارای مزاج یکسانی باشند؛ یعنی فرد گرم مزاج باید با فرد گرم مزاج ازدواج کند و فرد سرد مزاج با فرد سرد مزاج .(همت زاده، ۱۳۹۹ش، ص۱۲۳)

همانطور که گفته شد گرم مزاجان افرادی فعال و پر جنب و جوش هستند و سرد مزاجان افرادی کند و بیحال هستند. حال اگر زن و شوهر دارای مزاج مختلف باشند به سختی م- یتوانند همدیگر را تحمل کنند. این مسئله در مورد دو دوست هم صادق است. در زندگی خوابگاهی به کثرت مشاهده شده است که افراد دارای مزاج مختلف نمی‌توانند همدیگر را تحمل کنند و معمولا به رفتار همدیگر گیر می-دهند. فرضا اگر همدیگر را تحمل کنند عشق حقیقی بین آنها بوجود نخواهد آمد. فرد فعال و پر انرژی از فرد فعال و پر انرژی خوشش می‌آید. تصور کنید زن و شوهر برای یک مهمانی دعوت شده‌اند. زن مزاج سرد دارد و شوهر بسیار گرم است، شوهر به علت گرم مزاج بودنش فوراً سر و وضع خود را مرتب کرده و آماده رفتن می‌شود؛ اما زن به علت سرد مزاج بودنش بسیار کند عمل کرده و شوهر مدت زیادی منتظر می‌ماند تا زن آماده رفتن شود. حال اگر از این سنخ تضادها در زندگی زیاد باشد. به

مرور زمان عشق و علاقه زوجین را نسبت به هم کم خواهد کرد. (بنی سعید، بی تا، ص۸۹)

افراد صفراوی حافظه خوبی دارند و تیز هوش هستند. این افراد باید با هم سنخ خود یعنی افراد دارای مزاج گرم و خشک ازدواج کنند؛ چون در صورت عدم رعایت تطابق مزاجی این افراد قادر به درک یکدیگر نخواهند بود. (همان) دموی مزاجان (گرم و تر) دارای روحیه شاد خوش مشرب و اجتماعی هستند. حال تصور کنید چنین فردی با یک فرد سوداوی سرد و خشک ازدواج کند. فرد سوداوی گوشه گیر بوده و تمایلی به شرکت در اجتماعات ندارد. این دو نفر به علت تقابل مزاجی که دارند نمی‌توانند باهم کنار بیایند.(همان)

یکی از خصوصیات بلغمی مزاجان خونسردی و بی خیالی آنها در حوادث و مشکلات است. ضرب المثل دنیا را آب می‌برد اورا خواب می‌برد» در رابطه با آنها صادق است. حال اگر یک طرف بلغمی باشد و طرف دیگر گرم باشد. یک طرف همیشه در اضطراب خواهد بود و طرف دیگر بیخیال. فرد گرم مزاج از بی خیالی طرف مقابلش خسته می‌شود و این وضعیت در دراز مدت باعث تنفر و انزجار او از طرف مقابلش خواهد شد. متقابلاً فرد سرد مزاج (بلغمی) نیز فرد گرم مزاج را به خاطر اضطراب و عجول بودنش سرزنش می‌کند.(مقصودی، ۱۳۹۶ش ، ص۱۰۵)

البته بدون در نظر گرفتن مزاج نیز می‌توان به این تطابق رسید ولی با مزاج شناسی کار بسیار آسان می‌شود و شناخت بهتر صورت میگ‌یرد؛ چون در مزاج شناسی از خصوصیات بدنی نیز می‌توان کمک گرفت و به حالات روانی افراد پی برد. پیشتر گفته شد که مزاج ذکور نسبت به اناث گرم تر و خشک تر است. به همین جهت در عالم انسانی زنان پیرو و دنباله رو مردان هستند. علائم سرد مزاجی در زنان غلبه دارد و به علت این تفاوت مزاجی مدیران و رؤسای عالم اکثرا مردها هستند در خانواده نیز همینطور است و مدیر خانواده مرد است.(محمد زاده، ۱۳۸۴ش، ص۹۲)

۲-۴. تاثیر مزاج در مدیریت منزل

در حالت کلی مدیریت منزل و تدابیر امور آن بدست مرد است و زنان بر آیین شوهران هستند.

زن، پیرو و تابع و دنباله رو مرد است و این یک علت دارد که آن هم خصوصیت ذاتی مرد است که اقتضای چنین شخصیتی را برای وی دارد و آن خصوصیت «گرم مزاجی» مرد است. حال اگر شرایطی پیش آید که مزاج زن خیلی گرم باشد و مرد سرد مزاج باشد بطوری که گرم مزاجی زن بر سرد مزاجی مرد غلبه کند، معمولاً در چنین مواقعی زن ذلیلی پیش می آید! یعنی مدیریت منزل بدست زن می-افتد و شوهر تابع زن م‌شود. در دیگر تعاملات نیز افراد جامعه همین تأثیر و تأثر را دارند؛ مثلا اگر دو بچه که یکی سرد مزاج و دیگری گرم مزاج است. در کنار هم قرار بگیرند مدیریت با بچه گرم مزاج خواهد بود. در مورد زن و شوهر بطور طبیعی و در حالات کلی به علت گرم تر بودن مزاج مردان، مدیریت جامعه و خانواده با مردان است؛ اما اگر زن گرم مزاج باشد و گرمی مزاج او بر مردان غلبه کند می‌تواند مدیریت کند و در رده‌های مدیریتی بالا تاثیر گذار باشد. اساساً گرما به سبب قدرتی که دارد به سردی اظهار وجود نمی‌دهد.

۵. تفاوت مزاجی زوجین و تاثیر آن در روابط جنسی زوجین

یکی دیگر از تاثیرات مزاج، تاثیر در روابط زناشویی یا تمکین است. تمکین در واقع پاسخ دادن به خواسته‌های مشروع جنسی همسر است (طوسی، ۱۴۳۱ق، ج۶،ص۱۱)و باید زوجین به خواسته مشروع یکدیگر پاسخ دهند و این امر به مزاج افراد وابسته است. اگر مزاج زوجین ناهمسان باشند در این زمینه با مشکلاتی روبه رو خواهند شد. مقصود از ازدواج مزاج های ناهمسان در واقع ازدواج مزاج گرم با سرد می‌باشد. اگر افراد با دو مزاج متفاوت با یکدیگر ازدواج کنند در اکثر موارد زندگی انها با مشکل مواجهه می‌شود؛ مثلا فردی که مزاج سرد دارد، معمولاً روحیه آرام داشته و در مواجه با مشکلات و مسائل مختلف در زندگی، عجولانه برخورد نمی‌کند، بنابراین در صورتی که چنین فردی، با کسی ازدواج کند که طبع گرم داشته و در مواجه با مشکلات، به یکباره عصبی شده و به اصطلاح "از کوره در می‌رود" طبیعتاً این زوج در زندگی با مشکلاتی رو برو می‌شوند؛ یا مثلا آنکه فرد گرم مزاج، میل جنسی بسیار بالایی دارد این درحالی است که فرد سرد مزاج میل جنسی کمتری در مقایسه با فرد گرم مزاج دارد و همین امر ممکن است در زندگی زمینه بروز اختلافاتی را فراهم کند؛ به طور مثال گرمی چون عامل

تحرک و قدرت و جنبش است پس به‌تبع، گرم‌مزاجان دارای میل جنسی قوی هستند و سردمزاجان میل جنسی ضعیفی دارند؛ درواقع دموی‌مزاجان علاوه بر اینکه توان جنسی زیادی دارند (یعنی توان جماع بالایی دارند) و میل جنسی (عشق) زیادی هم دارند.(سقایی، ۱۳۹۹ش، ص۶)

افراد صفراوی توان جنسی بالایی دارند اما میل جنسی آن‌ها کمتر از دموی‌هاست. افراد بلغمی به علت سردی غالب در بدن آن‌ها، هم توان جنسی و هم میل جنسی کمی دارند. افراد سوداوی توان جنسی پایین (همانند بلغمی‌ها) اما میل جنسی بالایی دارند. افراد بلغمی افرادی عاشق پیشه نیستند و در عشق به اوج نمی‌رسند؛ اما افراد سوداوی شدیداً عاشق می‌شوند لذا اگر افراد با مزاج متفاوت با یکدیگر ازدواج کنند در امر زناشویی دچار مشکل می شوند و اگر زن دارای مزاج سرد و مرد مزاج گرم داشته باشد زن از تمکین به زوجه خود داری می کند و مشکاتتی را به همراه دارد (بنی سعید، بی تا، ص۸۹)

لذا در مسأله تقاضای جنسی اگر زوجین از لحاظ مزاجی متشابه باشد؛ یعنی هر دو گرم مزاج یا هر دو سرد مزاج باشند، به یک اندازه احساس نیاز به آمیزش جنسی پیدا می‌کنند و به تبع بهتر می-توانند همدیگر را ارضا کنند. حال اگر یک فرد دموی با یک فرد سوداوی ازدواج کند فرد دموی بنا به اقتضای طبع خودش بسیار آرزوی (نیاز) جماع دارد؛ اما فرد سوداوی تمایل کمتری به جماع دارد، این تضاد باعث می‌شود که دو طرف نتوانند همدیگر را ارضا کنند. فرد سوداوی به سبب درخواست زیاد همسرش برای جماع خسته می‌شود و از طرفی فرد دموی از عدم تمایل همسرش گله می‌کند و اگر فرد معتقدی نباشد چه بسا به انحراف کشیده شود. (زرقانی، بی تا، ص۹۰)

در مساله اوج گیری لذت جنسی افراد گرم مزاج سریعتر به ارگاسم جنسی می‌رسند. اگر زوجین هر دو گرم باشند. چون هر دو سریع به ارگاسم جنسی می‌رسند پس مشکلی پیش نمی-آید. اگر هر دو سرد باشند نیز وضعیت به همین شکل است. اما اگر مرد بسیار گرم مزاج باشد و زن سرد مزاج مرد خیلی سریع به اوج می‌رسد؛ ولی زن فاصله زیادی تا به اوج رسیدن دارد. البته در حالت کلی مرد سریعتر به اوج لذت جنسی می‌رسد؛ اما اگر تطابق مزاجی بین

آنها نباشد این فاصله بیشتر خواهد شد. این وضعیت باعث می‌شود تا زن بطور کامل ارضا نشود و در نتیجه باعث تنفر و انزجار از شوهر شده و در صورت مهذب نبودن به انحراف کشیده شود. طبق آمار رسمی، دلیل ۵۰ درصد و غیر رسمی ۷۰ درصد از علل طلاق، مشکلات جنسی بین زوجین است. (خانی، ۱۳۹۵ش، ص۱۲)

۶. تحلیل فقهی تأثیر تفاوت مزاجی بر اخلاق و معاشرت زوجین

۶-۱. حسن معاشرت و مزاج

آیه شریفه «وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ»(نساء،۱۹) از مهم‌ترین ادله وجوب حسن معاشرت در نکاح است .فقها این آیه را به دو شکل تفسیر کرده‌اند: برخی مانند شیخ طوسی در المبسوط،(معروف) را « عرف و عادت متعارف جامعه» دانسته‌اند؛ و برخی دیگر چون علامه حلی در تذکرة الفقها، آن را ناظر به «عدم إضرار و إیذاء» می‌دانند.

استنباط فقهی: اگر اختلاف مزاجی موجب شود که یکی از زوجین نتواند انتظارات معقول (معروف) دیگری را برآورده سازد — مثلاً فرد گرم‌مزاج همواره از کندی و سستی همسر سردمزاج آسیب روحی ببیند — در این صورت به استناد قاعده لاضرر و تکلیف حسن معاشرت، باید راهکار شرعی جست‌وجو کرد. این راهکار می‌تواند تراضی بر تعدیل تکالیف، درج شرط در عقد نکاح، یا مراجعه به حاکم شرع باشد.

۶-۲. نقش مزاج در کفائت زوجین

فقهای امامیه در کتب نکاح، کفائت را عمدتاً از منظر دینی و اخلاقی بررسی کرده‌اند.(صاحب جواهر جواهر الکلام، ج۲۹و محقق حلی شرایع الاسلام، کتاب النکاح) کفائت دینی و عدم فسق را شرط مستحبی یا لازم در انتخاب همسر می‌دانند. هرچند کفائت مزاجی صریحاً در کتب فقهی کلاسیک مطرح نشده؛ اما بر اساس قاعده درء المفسدة و تأکید روایات بر توجه به ویژگی‌های طرف مقابل در هنگام خواستگاری، می‌توان استنباط کرد که توجه به سازگاری مزاجی از مصادیق استحباب تحقیق قبل از ازدواج است. دلیل این ادعا را میتوان روایتی از

پیامبر اکرم (ص) دانست که فرموده‌اند: «إذا جاءکم من ترضون دینه وخُلُقه فزوّجوه»(متقی هندی، ۱۴۰۹ ، ج۱۶) این روایت به صراحت خُلُق را در کنار دین به عنوان معیار ازدواج معرفی می‌کند و مزاج که پایه اخلاق طبیعی است، ذیل این معیار قابل تحلیل است.

۳-۶. مزاج بر مدیریت خانواده و قوّامیت

آیه شریفه «**الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ**»(نساء، ۳۴) قوّامیت مرد را بر زن ثابت کرده است. فقها این آیه را به معنای ریاست خانواده و مسئولیت تأمین معاش تفسیر کرده‌اند .ذیل این آیه، بسیاری از مفسران و فقها علت تشریع این حکم را ویژگی‌های جسمی و روانی مرد می‌دانند (طباطبایی، ۱۳۶۳ش،ج۴، ص۱۹۸)این ویژگی‌ها را به کیفیت ساختار جسمانی مرد ارجاع می‌دهد.

از منظر فقهی، قوّامیت یک حکم تکلیفی الهی است که به عوامل تکوینی از جمله مزاج بازمی‌گردد؛ اما باید توجه داشت که این حکم یک حکم ثابت شرعی است و صرف تفاوت مزاج نمی‌تواند آن را نقض کند. آنچه می‌تواند در مدیریت خانواده تأثیرگذار باشد نحوه اعمال این قوّامیت است که باید بر اساس حسن معاشرت و با در نظر گرفتن ویژگی‌های طرفین صورت گیرد.

۷. تحلیل فقهی تأثیر تفاوت مزاجی بر تمکین و روابط جنسی زوجین

۷-۱. حکم تمکین از منظر فقه نکاح

تمکین در اصطلاح فقهی عبارت است از اجابت زوجه به درخواست مشروع جنسی زوج. فقهای امامیه در این باره اتفاق نظر دارند که تمکین واجب است و زوجه‌ای که تمکین نکند ناشزه محسوب شده و مستحق نفقه نیست (محقق حلی،۱۴۰۸ق ، کتاب النکاح، مسئله نشوز؛ نجفی، ۱۳۶۷ش،ج۱۰، ص۲۵۹) همچنین در مورد زوج، فقها حق جماع حداقل هر چهار ماه یک بار را به استناد آیه ایلاء (بقره، ۲۲۶) ثابت دانسته‌اند.پرسش فقهی مورد نظر در این پژوهش آن است که اگر تفاوت مزاجی موجب عسر و حرج در تمکین شود، آیا حکم وجوب تمکین به استناد قاعده عسر و حرج ساقط یا قابل تعدیل است؟

۷-۲. کاربرد قاعده عسر و حرج در مسئله تمکین

قاعده عسر و حرج که از آیه «مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ »(حج/۷۸) و روایات متعدد استنباط شده، یکی از کارآمدترین قواعد فقهی در رفع احکام سخت است. فقهای معاصر نظیر آیت‌الله خویی و آیت‌الله سیستانی این قاعده را در باب نکاح اعمال کرده‌اند. اگر مزاج سرد زوجه به‌گونه‌ای باشد که تمکین برای وی موجب حرج شدید یا ضرر جسمانی شود، دو راه‌حل فقهی قابل ارائه است :نخست، اعمال قاعده عسر و حرج برای تعدیل تعداد یا کیفیت تمکین؛ دوم، تنظیم شرط ضمن عقد مبتنی بر رعایت شرایط مزاجی زوجه که مطابق با اصل آزادی قراردادی در فقه نکاح مجاز است. در مقابل، اگر مزاج گرم زوج موجب درخواست‌های مکرر و آزاردهنده شود، به استناد قاعده لاضرر و تکلیف «لَا تُضَارُّوهُنَّ»(طلاق/۶،) حاکم شرع می‌تواند این درخواست‌ها را محدود کند.

۷-۳. مزاج و ارضای جنسی متقابل زوجین از منظر روایات

در روایات اسلامی تأکید فراوانی بر ارضای جنسی متقابل زوجین وجوددارد. یامبر اکرمﷺ فرمودند «**لايَقَعَنَّ أَحَدُكُمْ عَلَى أَهْلِهِ كَمَا تَقَعُ الْبَهِيمَةُ وَلْيَكُنْ بَيْنَهُمَا رَسُول**» .این روایت به صراحت دلالت بر لزوم توجه به آمادگی و رضایت زوجه دارد.

اگر تفاوت مزاجی موجب شود که یکی از زوجین نتواند رضایت جنسی کافی به دیگری بدهد، این مسئله ذیل تکلیف اِیفاء حق زوجیت قرار می‌گیرد. فقها حق زوجه بر ارضا را از جمله حقوق واجبه می‌دانند.(شهید ثانی ، ۱۴۱۳، ج۸، ص۱۳۹) از این رو، عدم تناسب مزاجی که موجب نقض دائمی این حق شود، می‌تواند مستند طلاق خلع یا مراجعه به حاکم شرع قرار گیرد.

۷-۴. مزاج با حکم نفقه

فقها نفقه زوجه را مشروط به تمکین دانسته‌اند. حال اگر عدم تمکین یا کیفیت پایین آن ناشی از اختلاف مزاجی غیرارادی باشد، سؤال فقهی آن است که آیا این عدم تمکین موجب سقوط نفقه می‌شود؟ پاسخ فقهی بر اساس قاعده «لا تکلیف الا بعد القدرة» آن است که اگر عجز

از تمکین واقعی و ناشی از عوامل غیرارادی از جمله مزاج باشد، سقوط نفقه مشکل است و باید این مسئله نزد حاکم شرع طرح شود.

۸. راهکارهای فقهی در مواجهه با تفاوت مزاجی

۸-۱. شرط ضمن عقد

یکی از مؤثرترین راهکارهای فقهی، درج شروط مزاجی در ضمن عقد نکاح است. فقها اجماع دارند که شروط ضمن عقد در صورتی که مشروع باشند لازم‌الوفا هستند. بر این اساس می‌توان شروطی نظیر توافق درباره دفعات آمیزش، تعیین معیار متناسب با مزاج زوجین برای تمکین، یا حق خروج از خانه و تفریح برای زوجه سردمزاج که به تعادل مزاجی نیاز دارد را در عقد نکاح گنجاند.

۸-۲. مراجعه به حاکم شرع

در صورتی که اختلاف مزاجی موجب تضییع حقوق یکی از زوجین شود و تراضی ممکن نباشد، مراجعه به حاکم شرع راه‌حل فقهی نهایی است. حاکم شرع بر اساس قاعده ولایت و با استناد به آیه «وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ» می‌تواند به اجبار یکی از طرفین به رعایت حقوق دیگری یا در موارد حاد به اجرای طلاق حکم دهد.

۸-۳. استحباب توجه به مزاج در کفائت

بر اساس روایت نبوی «إذا جاءكم من ترضون دينه وخُلُقه فزوِّجوه» و توصیه‌های متعدد ائمه اطهار علیهم‌السلام به تحقیق قبل از ازدواج، توجه به مزاج و سازگاری طبعی زوجین از مصادیق استحباب مؤکد قبل از ازدواج است. این امر از آن جهت اهمیت فقهی دارد که پیشگیری از ضرر و حرج — که بعداً موضوع قاعده لاضرر قرار می‌گیرد — در مرحله انتخاب همسر ممکن و مطلوب است.

نتیجه

مزاج و طبع هر انسانی که از مزاج های چهار گانه دم ، صفرا ،سودا و بلغم می باشد بر خلق و خوی و ابعاد زندگی تاثیر گذار است و حتی بر ازدواج افراد نیز نقش مهمی دارد و باید در امر ازدواج مورد توجه قرار گیرد علی الخصوص اگر زوجین طبع متفاوتی داشته باشند ازدواج انها به شدت تحت تاثیر قرار می گیرد لذا در این مقاله تفاوت مزاجی زوجین در ازدواج موفق مورد بررسی قرار گرفته است و نتایجی به دست آمد که به شرح زیر است :

۱- اولین تاثیر که مزاج بر افراد دارد تاثیر بر خلق و خوی انها می باشد که زوجین باید دارای مزاج یکسان باشند تا بتوانند موفقیت در ازدواج را رقم زنند زیرا افراد با مزاج سرد افرادی ارام و صبور هستند که اگر با مزاج گرم که افرادی پر جنب و جوش هسنتد ازدواج نمایند با مشکلات مختلفی از جمله عدم درک متقابل روبه رو خواهند شد اما افراد با مزاج یکسان دارای خلقیات مشابه بوده به راحتی می توانند همدیگر را درک کنند و مقصود از مزاج همسام ازدواج مزاج های گرم با گرم و سرد با سرد است .

۲- دومین تاثیر مزاج بر ازدواج در مسئله روابط زناشویی است لذا اگر زوجین دارای مزاج یکسان باشند به دلیل انکه تمایل برای رابطه جنسی و توان جنسی یکسان دارند می توانند در زندگی زناشویی نیاز های یکدیگر را رفع کنند مثلا مراج های گرم دارای توان جنسی و میلی جنسی بالا هستند و مزاج های سرد میل جنسی و توان جنسی پایین دارند لذا اگر زوجین دارای مزاج متفاوت باشند مثلا فردی گرم مزاج با فردی سرد مزاج ازدواج کند نمی توانند نیاز های جنسی یکدیگر را درک نمایند و ممکن است در تامین نیاز یکدیگر کوتاهی کنند از این رو برای موفقیت در ازدواج باید زوجین مراج یکدیگر را بشناسند و بر اسا آن تصمیم بگیرند و اگر دارای مزاج متفاوت باشند مزاج خود را متعادل کنند .

پژوهش حاضر نشان داد که تفاوت مزاجی زوجین از دو منظر فقهی مهم قابل بررسی است :نخست، از منظر تکلیف حسن معاشرت (آیه ۱۹ نساء) اختلاف مزاجی شدید می‌تواند موجب عدم تحقق «معروف» در معاشرت شود و در این صورت، قاعده لاضرر راهکار فقهی تعدیل تکالیف را فراهم می‌آورد .دوم، از منظر احکام تمکین و روابط جنسی: تفاوت مزاجی

که موجب عسر و حرج یا ضرر در تمکین شود، به استناد قاعده عسر و حرج و قاعده لاضرر قابل رفع است؛ مشروط بر اینکه این عسر و حرج واقعی و قابل اثبات نزد حاکم شرع باشد.
از منظر عملی، پیشنهاد فقهی این پژوهش آن است که اولاً در مرحله انتخاب همسر، توجه به سازگاری مزاجی به عنوان یکی از معیارهای مستحب مورد توجه قرار گیرد؛ ثانیاً در عقد نکاح، شروطی متناسب با ویژگی‌های مزاجی طرفین درج شود؛ و ثالثاً در صورت بروز اختلاف ناشی از تفاوت مزاجی، ابتدا از طریق تراضی و سپس مراجعه به حاکم شرع راه حل شرعی جست‌وجو شود.

کتابنامه

قران کریم

نهج البلاغه

ابن سینا، (بی تا). **ترجمه قانون در طب**، بی جا، انتشارت مرسل(کتابخانه مدرسه فقاهت).

انصاری، مرتضی،(۱۴۱۴ق). **رسائل الفقهیه**، قم، مجمع الفکر الاسلامی.

ابن فارس، ابو الحسین احمد بن فارس بن زکریا،(۱۳۹۹ش). **معجم مقائیس اللغة**، بیروت، دار الفکر.

متقی هندی، حسام الدین، (۱۴۰۹ق).کنز العمال ،بیروت، موسسه الرساله، اول.

ابن منظور، محمد بن مکرم،(۱۴۱۴ق). **لسان العرب**، بیروت: دار صادر،چاپ سوم.

بامداد، محمد علی، (بی تا). **علم اخلاق، یا حکمت عملی**، به کوشش محمود بامداد ،تهران، مؤسسه مطبوعاتی شرق، دوم.

جزایری، محمدعلی، (۱۳۸۸ش). **دروس اخلاق اسلامی**، قم، حوزه علمیه قم، دوم.

جوهری، اسماعیل بن حماد،(۱۴۰۷ق) **الصحاح-تاج اللغه و صحاح العربیه**، بیروت، دار العلم، چهارم.

حسینی شیرازی، محمد،(۱۴۲۶ق). مبادی الطب (شرح الموجز)، بیروت، دار العلوم، اول.

دهخدا، علی اکبر،(۱۳۷۷ش). **لغت نامه**، تهران؛ انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد،(۱۴۱۲ق) **المفردات فی کلمات القرآن الکریم**، بیروت؛ دار دار الکتب الاسلامیه، اول.

رامپوری،غیاث الدین، (۱۳۸۸ش) **غیاث اللغات**، تهران، امیر کبیر، سوم.

زرقانی، حسن، (بی تا). **مزاج شناسی کاربردی**، تهران سربداران، یازدهم.

شهگلی، امیر حسین، (۱۳۹۳الف) **زندگی بدون سبک**، تهران، انتشارات.

ـــــــــــ، (۱۳۹۳ب) **اصول حفظ سلامتی**، تهران، انتشارات چوگان، اول.

صاحب بن عباد، اسماعیل بن عباد،(۱۴۱۴ق) **المحیط فی اللغة**، بیروت، عالم الکتب.

صدوق، محمّد بن علی،(۱۴۱۳ق). **من لا یحضره الفقیه**، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به حوزه علمیه قم، چاپ دوم.

طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن، (۱۴۰۰ق). **النهایه**، بیروت، دار الکتب الاسلامیه، سوم.

ـــــــــــــ، (۱۴۳۱)، المبسوط، قم، موسسه امام صادق علیه السلام، اول.

قائمی، علی، (۱۳۷۸ش)**تشکیل خانواده در اسلام**، بی جا: امیری، چاپ دهم.

عاملی، محمد بن مکی(شهید اول)،(۱۴۰۰ق) القواعد و الفواعد، قم، مکتبه المفید، اول.

عمید، حسن، (۱۳۶۳ش). **فرهنگ عمید**، تهران، امیر کبیر.

مصطفوی، حسن،(۱۳۶۸ش) **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول.

مطهری، مرتضی،(۱۳۷۲ش). **حرکت و زمان در فلسفه اسلامی ۲**،تهران، حکمت.

محمود زاده،(۱۳۹۷ش) عظیم، طب المزاج، تهران، انتشارات کتاب درمانی.

مقصودی، شهرام،(۱۳۹۶ش). مزاج در ازدواج، تهران،آقای کتاب، اول .

معین، محمد،(۱۳۷۹ش). **فرهنگ فارسی**، تهران: امیرکبیر.

مکارم شیرازی، ناصر،(۱۳۸۰ش)، **پیام امیر المومنین**، بی جا، دار الکتب الاسلامیه.

میرزا آقایی، سعید، (۱۳۸۹ش). مفاهیم مزاج، تهران، انتشارات نسل نیکان، سوم.

ناصری، محسن،(۱۳۹۵ش). **مروری بر کلیات طب سنتی ایران**، تهران، انتشارات طب سنتی ایران، چهاردهم.

همت زاده، داود، (۱۳۹۹ش)، نقش مزاج در ازدواج موفق،تهران، چوگان،اول .

مقالات

خانی، صغری و همکاران،(۱۳۹۵ش). **ارتباط انواع مزاج با رضایت جنسی زوجین**، همایش راهکارهای ارتقای سلامت و چالش‌ها.

سقایی، مژده، دهنوی، ید الله، (۱۳۹۹ش). **تاثیر مداخله آموزشی مبتنی بر مزاج بر عملکرد جنسی زنان متاهل شهر اصفهان**، مجله آسیب شناسی مشاوره و غنی سازی خانواده،ش۱۲.

سایت

بنی‌سعید، علی، **مزاج‌شناسی در ازدواج زناشویی**، وبلاگ طب اسلامی ،www.shiatteb.blogfa.com